

Kaiser Tamás¹

Az államkutatások és a politikatudomány kapcsolatrendszere

Bevezetés

Az elmúlt évek fejleményei, a pénzügyi és gazdasági válság, a klímaváltozás hatásai, a terrorizmus és az illegális bevándorlás elleni fellépés, legújabban pedig az új koronavírus által előidézett világjárvány megerősítette azt a paradigmát, hogy a közös absztrakt normarendszerének érvényesítése érdekében az államnak kell értékteremtő és értékvédő szerepet vállalnia a politikai, gazdasági és társadalmi szférákban. Valóban nem túlzás azt állítani, hogy a tényleges életproblémák szempontjából az állam jelentősége rendkívül megnőtt, az európai integráció jelenlegi állapotában magyar és európai sorskérdéssé vált.² Ennek logikus következményeként napjainkban ismét komoly érdeklődés tapasztalható az állam önálló kutatási tárgyként való elismerése és művelése iránt.³

Az állammal kapcsolatos kutatások legfontosabb adottsága és egyben kihívása, hogy a vizsgálatok és elemzések eredetileg főként az átfogó értelemben vett jogi, államelméleti és politikatudományi aspektusok feltárására irányultak. Ezt erősítette az a tudománytörténeti tradíció is, amelyben az állam vizsgálatának a jogtudomány különböző ágaiba, különösen a jogelméletbe történő integrálása az eredendően német (és változatos formákban a kontinentális európai) felfogás része, ezzel szemben az angolszász (főként észak-amerikai) tudomány rend-

¹ Tudományos dékánhelyettes, Nemzeti Közszerológati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar; habilitált egyetemi docens, tanszékvezető, NKE ÁNTK Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék. Kapcsolat: kaiser.tamas@uni-nke.hu.

² Cs. Kiss Lajos: Államelméleti helyzetkép. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, (2017), 2. 13.

³ Guy Peters – Jon Pierre: *Governing complex societies: Trajectories and scenarios*. Basingstoke, Palgrave, 2005; Stephen Bell – Andrew Hindmoor: *Rethinking governance: The centrality of the state in modern society*. Cambridge, Cambridge University Press, 2009; Stumpf István: *Erős állam – alkotmányos korlátok*. Budapest, Századvég, 2014; Kaiser Tamás: Az államkutatások helye a társadalomtudományok rendszerében. *Államtudományi Műhelytanulmányok*, (2016), 1.

szerében az állam (annak a kontinentálistól sok szempontból eltérő értelmezési keretein belül) alapvetően a politikatudomány térrénumán belül történt.⁴

Az államtudomány hagyományos felfogása szerint az államtudomány, mint „egész”, egyszerre foglalkozik az állam aspektusából más társadalomtudományok (jogtudomány, politikatudomány, közigazgatás-tudomány, szociológia, közgazdaság-tudomány, hadtudomány stb.) mint „az egészt alkotó részek” alapkérdéseivel; ez adja sajátosságát és módszertani komplexitását. Az államtudományok 21. századi felfogása azonban nem tarthatja igazán meggyőzőnek a fenti érvelést, mivel éppen az államfejlődés és a kormányzás új, modern formáinak kialakulása miatt bomlott fel a társadalomtudomány és az államtudomány korábbi viszonyrendszere. Az államtudomány ebből következően nem az állammal foglalkozó tudományos megközelítések gyűjtőfogalma, azaz nem „párolja le” az államtudományt más társadalomtudományokból. Ezzel ellentétben módszertani alapját a kutatásba bevont diszciplínák közötti viszonyrendszer alakítja ki.

Az államra vonatkozó tudományos megismerés tehát nem rendelhető egyetlen tudományághoz vagy azok alterületeihez, de ugyanez mondható el az állam működésével szervesen összefüggő politika világával, illetve a politikatudomány-nal kapcsolatban. A modern politikatudomány az USA-ban alakult ki, és onnan került át Európába a II. világháború után. Az angolszász hatás és befolyás azóta is érzékelhető, ami komoly kihívást jelent az európai politikatudomány számára, mindenekelőtt a politika alapkategóriáinak értelmezése és a mainstream irányzatokhoz hangolása terén. Az első és legfontosabb problémát rögtön az állam fogalmához, de még inkább az annak értelmezéséhez való viszonyulás jelenti, egészen egyszerűen azért, mert az észak-amerikai és az európai államfelfogás, valamint az ebből táplálkozó politikai rendszer alkotmányos-jogi elemei (állami intézmények, pártok, önkormányzatok) egymással nem ekvivalensek.

Az európai politikatudomány azonban gazdag és átütő fontosságú szellemi előzményekre támaszkodva viszonylag könnyen megoldotta azt a problémát, hogy az európai (kontinentális) államfelfogás miként és milyen mértékben alkalmas a brit, az amerikai és a fejlődő országok államainak leírására és megértésére.⁵ Ebből a szempontból is kiemelkedő a Carl Schmitt és részben Hermann Heller által az államjogtan (*Staatsrechtslehre*) fogalmi keretein belül kidolgozott „politikai” fogalma, mint az állam eljogiasításának kritikája és ellenstratégiája. Ennek értelmében, ha meg akarjuk érteni az államot, akkor a politikai problémája

⁴ Paczolay Péter – Szabó Máté: *A politikatudomány kialakulása. A politikaelmélet története az ókortól a huszadik századig*. Budapest, Korona, 1996; Cs. Kiss Lajos: Bevezetés. Hans Kelsen jelentősége. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*. Budapest, Gondolat, 2007. 11–32.

⁵ Margaret Levi: The state of the study of the state. In Ira Katznelson – Helen V. Milner (szerk.): *The state of the discipline*. New York, Norton, 2002. 33.

és fogalma felől kell közelíteni az államhoz.⁶ Ezért aztán a politikatudomány nyal foglalkozó kézikönyvek általában már a bevezetőben leszögezik: a politikatudomány tárgya a politika, amelynek működéséhez akár implicit módon is, de az állam ad keretet. Ha ez így van, akkor az államtudomány analógiájára a politikatudomány sem lehet más, mint integratív tudományág, ami a politikaelmélet, az összehasonlító politikatudomány, a nemzetközi kapcsolatok, valamint a közpolitika alterületeire tagolódik. Mindegyik érinti – de nem helyezi márkánsan középpontba – az államot. A politikaelmélet felhasználja az államelmélet bizonyos részterületeit; az összehasonlító politikatudomány a nagy átfogó rendszerek, struktúrák, modellek alátámasztására gyakran alkalmaz országtanulmányokat; a nemzetközi kapcsolatok megkerülhetetlen (habár nem kizárólagos) szereplői a nemzetállamok; a közpolitikai kutatások döntően a szakpolitikák (ágazati politikák) mentén szerveződnek. Összességében tehát az állam különböző összefüggésekben és céllal jelenik meg a politikatudomány egyes alterületein, így – legalábbis az európai-kontinentális viszonylatban – a politikatudomány és az államtudomány közötti kapcsolat aligha tagadható.

A jelen tanulmány két előfeltevésre támaszkodva e kapcsolatrendszer feltárására vállalkozik alapvetően a politikatudomány nézőpontjából. Kiindulópontja szerint az állam önálló kutatási tárgyként való kezelése az absztrakció új szintjét hozza létre, amelyben az államot vizsgáló tudományok interakciójából fakadó eredmény több, mint az egyes tudományok állammal foglalkozó vizsgálatának matematikai összessége. Ennek alapján első előfeltevésünk szerint az államtudomány és a politikatudomány egyaránt az integrált megközelítés bázisán működik, azaz mind az állammal, mind a politikai rendszerrel foglalkozó kutatásoknak a részek közötti kapcsolatrendszer bemutatására kell irányulnia. Más szóval nem a teljes diszciplínák, hanem azok specializált alterületei között jönnek létre szinoptikus egymásra hatások. A második előfeltevés szerint – habár eltérő hangsúlyokkal és értelmezési keretekkel – az állam, közvetlen vagy közvetett módon, de megkerülhetetlen szerepet játszik mindkét diszciplína vizsgálati tárgyköreiben. Az amerikai politikatudománynak az állam mibenlétéhez való viszonya és az európai politikatudománnyal való viszonyrendszere ugyanakkor arra is rámutat, hogy a kölcsönös „meghaladás” és az „újrafelfedezés” lényegében állandó, habár változó intenzitású folyamat. Mindez pedig kikényszeríti a meta- és „terepszintű” diskurzusok kiépítését, ennek alapján pedig az adott kutatási tárgy integratív megközelítésének finomra hangolását.

Mindezek alapján a tanulmány négy fő részből áll. Az első rész bemutatja az államkutatások főbb értelmezési kereteit és szempontjait, kiemelve a releváns tudományágak specifikus részterületei közötti diskurzusok, határ-

⁶ Cs. Kiss (2017): i. m. 27.

megvonások, valamint az integrált megközelítés fontosságát. A továbbiakban az itt felvázolt elméleti és módszertani keretben elemezzük az amerikai és európai politikatudomány viszonyrendszerét, különös tekintettel a „meghaladás” és az „újrafelfedezés” pulzáló dinamikájára, ami következtetésünk szerint jelentős mértékben hozzájárult az államközpontú megközelítések jelentőségének felértékelődéséhez, ennek bázisán pedig az állammal kapcsolatos új kutatási perspektívák megnyitásához.

Az államkutatások főbb értelmezési keretei és szempontjai

A probléma kiindulópontja, hogy az állam erősen kontextusfüggő, „mozgó célpont”, azaz korok, földrajzi térségek, eszmék, tradíciók, paradigmák, diskurzusok, reálfolyamatok, külső és belső kihívások által alakított kategória, amelynek számos történeti, közjogi és kulturális modellje alakult ki.

A legfőbb problémát az okozza, hogy az állam mint a kutatás tárgya nem egységes változó, sokkal inkább különböző tényezők aggregátuma. A hatalomgyakorlásra jogosult szereplők sem azonosíthatók teljes mértékben az állammal. Az államra irányuló kutatásoknak ezért súlyt kell fektetniük az egyes részek közötti kapcsolatokra, fel kell tárni az összekapcsolódás mechanizmusait.⁷

Ez azt jelenti, hogy az államtudományt nem pusztán multidiszciplináris (több tudományt, szakterületet érintő, ahol a lényeg a különböző nézőpontok megvilágítása), de nem is interdiszciplináris (ahol a problémaorientált megközelítés bázisán, speciális részterületeken megvalósul a diszciplináris határok átlépése, és ennek eredményeként új tudástartalom áll elő), hanem transzdiszciplináris (integrációs) tudományként határozzuk meg. A transzdiszciplináris megközelítés gyakorlatias, problémaorientált, a „való világ” problémáira koncentrál. A kutatásokba bevonja az akadémiai szférához nem tartozó szereplőket, számít az általuk képviselt gyakorlati tudásra. Mindezek alapján a transzdiszciplináris megközelítés legfontosabb jellemzői: probléma- és hatásorientált, gyakorlatias; széles körű szakértői részvételen alapul; nemcsak integrál, hanem új, átfogó tudást állít elő.⁸

Mindez azt is mutatja, hogy átfogóan az állam vagy akár annak egyes specifikus jelenségei komplex, sőt sok esetben integrált megközelítéssel vizsgálhatók

⁷ Cs. Kiss (2017): i. m. 13; Kaiser (2016): i. m. 12.

⁸ Julie Thompson Klein: Blurring, cracking, and crossing: Permeation and the fracturing of discipline. In Ellen Messer-Davidow (szerk.): *Knowledges: Historical and critical studies in disciplinarity*. Charlottesville (US-VA), University of Virginia Press, 1993; Jay Hillel Bernstein: Transdisciplinarity: A review of its origins, development and current issues. *Journal of Research Practice*, 11. (2015), 1. 7.

hitelesen. Ez esetben azonban mindig fennáll az a veszély, hogy az elemzés óvatosságból túlságosan széles fogalmi és módszertani horizontot nyit, így „sokat markol, de keveset fog”, vagy éppen egyik vagy másik tudományterület – akarva vagy akaratlanul – már eleve domináns szerepet tölt be a többihez képest. Az első esetben a vizsgálat légiessé és porózussá, a másodikban „tőkesúlyossá” válik. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy az államkutatások tárgya szükségszerűen nemcsak a tudományos, hanem a politikai diskurzus része is egyben. A kutatás eredményei akkor lehetnek teoretikus és gyakorlati értelemben meggyőzőek, ha egyértelműen tisztázzák és meghúzzák a tudományos és politikai diskurzus közötti határokat, más szóval a demarkációs probléma alternatív megoldásaival képes világosan megkülönböztetni az államfogalom tudományos és ideológiai konstrukcióit.⁹

Vegyük példaként a választás és a szuverenitás fogalmát! A választás szó akkor válik tudományos fogalommá, ha a választás törvényszerűségeit vizsgáljuk. Ez lehetséges a választási eljárások tartalmi vagy összehasonlító vizsgálatán keresztül (jogi aspektus), de ugyanezt megnézhetjük abból a nézőpontból is, hogy egy adott eljárásnak egy konkrét politikai szituációban milyen szerepe van a választás kimenetelében, a választási rendszer milyen hatással van a pártrendszerre (politikatudományi aspektus). A választás azonban vizsgálható abból a nézőpontból is, hogy mennyire adekvát az állam történetileg kialakult sajátosságaival (kormányforma, etnikai viszonyok), de ugyanúgy az államnak – illetve a gyakorlatban az éppen hatalmon lévő kormányzatnak – a választások megszervezésében, lebonyolításában, a pénzügyi, adminisztratív és infrastrukturális háttér biztosításában megnyilvánuló szerepe és a felelősség oldaláról is elemzési felületet kínál. A szuverenitás fogalma kapcsolódhat kizárólag az államhoz (a nemzetközi jogon keresztül), a legfőbb hatalom megszerzéséhez és gyakorlásához (politikatudomány) vagy éppen az átruházhatósághoz és az állam kormányozhatóságához (államelmélet). Mindebből az is következik, hogy – hasonlóan a modern társadalomtudományokhoz – az államkutatások során a kapcsolatok a különböző tudományágak egyes specializált részterületei, nem pedig egész tudományágak között állnak fenn.¹⁰

Az államra irányuló kutatások azonban nem csupán empirikusan érzékelhető problémákról függenek, hanem azokat jelentős mértékben meghatározzák egy adott közösség kollektív tapasztalatai és beállítódásai is. A beállítódás háromféle lehet.¹¹ A történelmi beállítódás azt jelenti, hogy van-e egyáltalán jelentősége egy adott társadalomban az állam (mint létezés, autonómia és szuverenitás)

⁹ Cs. Kiss (2017): i. m. 12., 18.

¹⁰ Mattei Dogan: A politikatudomány és a többi társadalomtudomány. In Robert E. Goodin – Hans-Dieter Klingemann (szerk.): *A politikatudomány új kézikönyve*. Budapest, Osiris, 2003. 103.

¹¹ Joseph P. Nettl: The state as a conceptual variable. *World Politics*, 20. (1968), 4. 566.

fogalmának. Az intellektuális beállítódás arra utal, hogy a politikai eszmék és elméletek milyen mértékben foglalják magukba az állam fogalmát, és milyen szerepet tulajdonítanak neki. A kulturális beállítódás azt fejezi ki, hogy az egyes emberek milyen mértékben általánosítják az állam koncepcióját az észleléseikben és cselekvéseikben, és az értékrendjükben, attitűdjeikben mekkora szerepet játszanak ezek az ismeretek.

A fentiek egyik fontos tanulsága, hogy az államkutatásokhoz szükséges, illetve azok eredményeképpen előállt tudás rendkívül kontextusérzékeny. Így azt a kérdést is érdemes feltenni, hogy vajon elvárható-e univerzális módszertan és tudáskészlet az állam megértésére és leírására.

Az államkutatások kiindulópontjaként – a teljesség igénye nélkül – az alábbi tényezőket érdemes figyelembe venni:

- a társadalmi-történeti kontextus, amelyben az állam működik, amelyben az államra vonatkozó elméletek, felfogások megszülettek és fejlődtek;
- az államra vonatkozó „tudás” különböző módjainak (perspektívák, megközelítések, módszerek) feltárása;
- az államra vonatkozó „tudás” keletkezése és fejlődése mögött meghúzódó környezeti hatások, trendek;
- az állam komplexitása, dinamikája, mérhetősége (az alkotóelemei közötti kapcsolatok és visszahatások, stabilitás és változás);
- a kvalitatív és kvantitatív módszerek megfelelő arányainak kialakítása (a kvantitatív elemzések is igénylik az értelmező magyarázatokat, míg a kvalitatív tanulmányok is számadatokra és statisztikákra támaszkodnak).

A tudományos megismerés nemcsak, hogy nem kapcsolható egyetlen tudományághoz, de még az érintett tudományágak is gyakran belülről differenciáltak. Ennek következtében a különböző irányzatok, iskolák, koncepciók – amelyek maguk is időről időre változnak, egymással vitatkoznak, és átalakulnak – az állammal kapcsolatos fogalmak egy része is folyamatosan változik. Az állam megismerését emellett még számos környezeti, történelmi, aktuálpolitikai, diszciplináris hatás befolyásolja, ami folyamatos önreflexiót és tanulási képességeket igényel a kutatások részéről: nemcsak az fontos, hogy mit gondolunk az államról, hanem az is, hogy miért (milyen értékek, reálfolyamatok, tudományos paradigmák alapján) tesszük ezt.

Ugyanakkor az állammal foglalkozó kutatások is formálják környezetüket, az alkalmazott eszközök, módszerek, az elért eredmények pedig akár új igényeket is megfogalmazhatnak a befogadó környezet részéről. Ezt a sajátos viszonyrendszert a továbbiakban az amerikai és az európai politikatudomány kölcsönös egymásra hatásán keresztül vizsgáljuk.

Az állam szerepe és értelmezési keretei az amerikai politikatudományban

A modern politikatudomány először az USA-ban alakult ki. A történeti fejlődés sajátosságaiból adódóan, ahogyan az országnak magának nem kellett megküzdenie a feudalizmus örökségével, úgy a felvilágosodás politikaelméleti paradigmáján alapuló modern társadalomtudományok sem ütköztek a régebbi tradíciókra visszatekintő nyugat-európai oktatási, tudományszervezeti és -szemléleti korlátokba. Nem kellett vitákba bonyolódni az erős hagyományokkal és társadalmi beágyazottsággal bíró jogtudománnyal, nem kellett „kivonni” belőle a politikatudományt – összességében a politikatudomány nem kényszerült arra, hogy más tudományágakhoz képest határozza meg önmaga belső lényegét.¹² A politikatudomány mindig „az” amerikai politikai tradíciót, a felvilágosodás szellemi örökségét és a liberalizmust kifejező „demokráciatudomány” kívánt lenni.¹³

Az amerikai politikatudomány első szakaszát (1880–1920) az állam szuverenitásának középpontba helyezése, illetve ennek bázisán a normatív közjogi, közigazgatási és intézményelvű szemléletmód jellemezte. Ekkor még erősen érvényesült az európai tudományfejlődés hatása, így a német államtudomány (*Staatswissenschaft*), a spenceri evolucionizmus, Max Weber, Otto Hintze, valamint a pozitivisták szemléletű kutatási módszertan. A második szakaszban (1900–1940) a formális alkotmányjogi struktúrák és intézmények hagyományos, fejlődéstörténeti, jogi és összehasonlító vizsgálata mellé beléptek az összehasonlító és demokráciaelméleti megközelítések, a statisztika és a pszichológia módszerei. Valójában ebben a korszakban alakult ki a modern politikatudomány, amit az 1920-as években az egyéni és csoportos magatartásokat vizsgáló behaviorista irányzat alapozott meg az úgynevezett chicagói iskola keretében.

A harmadik szakaszt (1940–1965) is alapvetően a „chicagói iskola” hatása jellemezte, amelyben az egyre szélesebb értelemben vett és ezért egy idő után szükségszerűen belülről differenciálódó behaviorizmus az 1950-es évekre uralgó irányzattá és paradigmává vált.¹⁴ Ezt az is mutatja, hogy a behaviorizmus

¹² A politikatudomány önállósulása természetesen nem vezethető vissza pusztán történeti vagy tudományszervezeti okokra. A politikatudomány létrejöttében meghatározó szerepet játszottak az amerikai társadalom- és politikafejlődés tendenciái és igényei. Az amerikai politikatudományról részletesen lásd Paczolay–Szabó (1996): i. m. és Ágh Attila: Az amerikai közpolitika. In Pesti Sándor (szerk.): *Közpolitika. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Rejtjel, 2001. 117–141.

¹³ Erkki Berndtson: The rise and fall of American political science: Personalities, quotations, speculations. *International Political Science Review*, 8. (1987), 1. 85–100; Paczolay–Szabó (1996): i. m. 219.

¹⁴ A chicagói iskola két legismertebb emblematikus alakja Charles Edward Merriam (1885–1942), az „alapító” és tanítványa, Harold Dwight Lasswell (1902–1978).

bázisán meghatározó irányzatként jelenik meg az elitizmus és a pluralizmus.¹⁵ Erőteljesen érvényesült a politikai szociológia hatása, a politikai kultúra, a kérdőíves kutatásokra alapozott attitűdvizsgálatok, a választói magatartások előtérbe kerülése. Ekkor bontakozott ki a modernizációs fejlődésméletekből kiemelkedő és önállósuló összehasonlító politikatudomány nagy korszaka, ami a történeti nézőpontot is felhasználva a politikai fejlődés és a modernizáció kérdéseit állította középpontba. Ezt a képet tovább árnyalja, hogy a II. világháború után az amerikai politikatudomány már teoretikusan és fogalmilag is szűknek érezte az állam koncepcionális és szociokulturális kereteit, és magát a „totális tudomány” képviselőjének tételezve az állam helyett a politikai rendszer nagy, funkcionális társadalmi alrendszerekre épülő kategóriáit kezdte alkalmazni. A politikatudomány ebben az időszakban olyan komplex társadalomtudományt jelentett, ami egyaránt alkalmas a nagy, átfogó hazai és nemzetközi struktúrák elemzésére és a tudatos társadalompolitika (*social engineering*) intézményi és szociális dimenzióinak empirikus támogatására. Ebből szorosan következik, hogy karakterét az értékmentesség, valamint az alkalmazott, gyakorlatias szemlélet jellemezte. Nem véletlen, hogy ebben az időben kezdődik meg a politikatudomány egyik új alrendszerének, a *közpolitikának* (*public policy*) az önállósodása.

Az 1960-as évek végére az amerikai politikatudomány tehát szakított a „régii institucionalizmus” közjogias szemléletével, és jócskán elkanyarodott az európai, formális struktúrákat és intézményeket középpontba állító weberiánus alapoktól, átfogóan pedig a német államtudomány befolyásától. Ezzel párhuzamosan a II. világháború után az amerikai politikatudomány jelentős mértékben meghatározta a nyugat-európai politikatudomány fejlődését.¹⁶ Az Egyesült Államok kormánya komoly erőfeszítéseket tett a politikatudománynak mint a „demokrácia tudományának” az egyetemeken történő népszerűsítése érdekében, aminek eredményeként az 1950-es, 1960-as évekre teljes mértékben kiépült a legtöbb nyugat-európai országban a politikatudomány művelése és felsőfokú oktatása.¹⁷ Fontos megjegyezni, hogy Nyugat-Európában a korábban kialakult és nagy befolyással bíró államtudományok is élők maradtak, így egyfajta munkamegosztáson alapuló dualizmus alakult ki az állami-politikai szféra kutatása és oktatása terén.

¹⁵ A demokratikus elitizmus megalapozói közé szokás sorolni Lasswellt, de mindenképp Joseph Alois Schumpetert (1883–1950), míg a politika világának pluralista felfogása Robert Alan Dahl nevéhez fűződik.

¹⁶ Az UNESCO 1948-ban kiadott ajánlása megállapítja, hogy a politikai tudományok plurálisak, éppen ezért a politikai jelenségek elemzése politikatudományi kutatásnak minősül függetlenül attól, hogy a kutatásokat milyen világnézeti, ideológiai, nemzeti és kulturális hagyományok befolyásolják. Bihari Mihály: A politikaelmélet történeti kialakulása. In Bihari Mihály – Pokol Béla: *Politológia*. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1992. 13.

¹⁷ Pokol Béla: A politika tudománya. In Bihari Mihály – Pokol Béla: *Politológia*. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1992. 22–23.

A tradicionális államtudomány egyre inkább az alkotmánybíráskodás szempontjából vizsgálta a politikai rendszer összefüggéseit, míg a politikatudomány részéről a hangsúly az általános társadalomelméleti és szervezeti kérdésekre helyeződött.¹⁸

Fontos látni azonban, hogy az átfogóan a „demokráciatudományként” értelmezett amerikai politikatudomány nyugat-európai recepciója akkor történt, amikor a pluralizmus, az elitizmus, és főként a behaviorizmus jelentette „az” amerikai politikatudományt – sőt valójában „a” politikatudományt. Ehhez még az is hozzájárult, hogy az amerikai politikatudomány kutatási területe, tárgya ekkorra már meglehetősen differenciálttá vált, ami számos alterület – politikai intézmények, nemzetközi viszonyok hatalom, politikai pszichológia, politikai kultúra, politikai fejlődés – komplexumaként működött.¹⁹ Az 1960-as évek közepén lezárul a behaviorista korszak, új megközelítések lépnek be, mint például a funkcionalista rendszerelmélet (Talcott Parsons, Robert Merton, Gabriel Almond, David Easton) vagy a kibernetikai-információelméleti modell (Karl Wolfgang Deutsch). Ebben a „posztbehaviorista” időszakban számos kritikai irányzat is megjelent, amely bírálta a politikatudomány eddigi szemléletét és módszereit. Az USA-ban a társadalmi-politikai gondolkodást jellemző liberális tradíció, a politikatudomány erősen jelenorientált, empirikus és gyakorlatias mivolta miatt a kritikai irányzatoknak elsősorban a nyugat-európai tradíciókhoz (Max Weber, marxizmus) kellett visszanyúlnia.²⁰ Ebben a vonulatban jelenik meg az állam „újrafelfedezésének”, sőt egyenesen „visszavételének” gondolata.²¹

„Meghaladás” és „újrafelfedezés” az amerikai politikatudomány és az európai államkutatások viszonyrendszerében

Mint láttuk, az amerikai politikatudomány hatása a nyugat-európai társadalomtudományokra vitathatatlan. Ez egyben választ is ad arra, hogy a nyugat-európai – majd a rendszerváltást követően a kelet-közép-európai – politikatudomány számára miért okoznak nehézségeket az állammal kapcsolatos kutatások. Annak ellenére, hogy az amerikai politikatudományban gyakran hangoztatott nézet, hogy a „politika az állammal kezdődik és végződik”, a sajátos észak-amerikai társadalmi és politikafejlődés okán az állam, a kormány és a politikai rendszer fogalma mégis rendszeresen – és gyakran tévesen – egybecsúszik.

¹⁸ Pokol (1992): i. m. 23.

¹⁹ Paczoly-Szabó (1996): i. m. 218.

²⁰ Uo. 245.

²¹ A kritikai irányzatok kialakulásában fontos szerepet töltöttek be a Nyugat-Európából, döntően Németországból emigrált, majd később a tudományos kapcsolatok, ösztöndíjak révén hosszabb időre át- vagy letelepült társadalomtudósok, akik magukkal hozták és érvényesíteni próbálták a hagyományos nyugat-európai társadalomtudományi tradíciókat.

Ennek egyik legfontosabb oka az, hogy az USA-ban a tulajdonképpeni központosított, „európai” értelemben vett állam sohasem jött létre, a politika pedig jelentős mértékben a gazdaság működését és érdekeit hivatott szolgálni. Valójában nincs is állam mint központosított hivatalszervezetre épített, semleges, szakértői apparátus, csak átmeneti, ciklikus, a pártokhoz és a helyi érdekszervezetekhez kötődő központi-elnöki és helyi-állami adminisztráció létezik. Ebből tehát az következik, hogy az USA-ban az állam fogalmát nem lehet a politikai rendszerre alkalmazni, már csak azért sem, mert a kormányzat nem annyira a közpolitikák aktív szereplőjeként vesz részt a politikacsínálásban, hanem egyfajta küzdőtér vagy „aréna” funkcióját tölti be, ahol a nagyszámú, egymással versengő érdekcsoport küzdelmében a döntések eldőlnék.²² Következésképpen, amit mi Európában – többnyire – Max Weber-i értelemben államnak tekintünk, az az USA-ban leginkább a kormányzat fogalmával hozható összefüggésbe, de nem országos szinten, hanem az egyes elkülönült alrendszereket összefogó kormányzatok (*subgovernment*) formájában, amelyeket az elhíresült „vasháromszög”, azaz a kongresszusi képviselők, az állami bürokraták és az érdekcsoportok (szakszervezetek, lobbisták) töltenek meg tartalommal.²³

Fontos különbség az is, hogy az amerikai alkotmányfejlődés másként rendezi a hatalmi ágak viszonyát, amit jól mutat, hogy átfogó értelemben a *public administration* fogalma sem azonos az európai értelemben vett közigazgatással, mert valójában „mindent magába foglal, amit a kormány tesz”, így mindhárom hatalmi ághoz kapcsolódik a politikai, jogi és menedzsmentjellegű tevékenységek révén.²⁴ A *public administration* szélesebb értelemben a kormányzás, azon belül is az operatív kormányzás feladatát, cél-, szervezet- és feltételrendszerét foglalja magában. Mindez az európai politikatudomány számára úgy csapódott le, hogy az államfejlődés történelmi okai miatt az állam megmaradt ugyan mint alapkategória, ám létét természetesnek veszik, rosszabb esetben negligálják. Ennek következtében az egyes aspektusok különböző megközelítések, irányzatok, elméletek (társadalmi cselekvéseméletek, politikai szociológia, kormányzástan, neoinstitucionalizmus,

²² Ágh (2001): i. m. 118; Amenta Edwin: State-Centered and Political Institutionalist Theory: Retrospect and Prospect. In Thomas Janoski – Robert Alford – Alexander Hicks – Mildred Schwartz (szerk.): *The Handbook of Political Sociology: States, Civil Societies and Globalization*. New York, Cambridge University Press, 2005. 97.

²³ Az amerikai politikai berendezkedésre emiatt szokás az „államnélküli állam” a „hiányzó állam” vagy a „szervezett anarchia” kifejezéseket is alkalmazni. Mindenesetre máig élő érzület és mentalitás az USA-ban, hogy az állam szerepvállalását és részvételét problematikusnak, sőt elutasítandónak tartják, és legfeljebb minimalizált formában hajlandók – gyakran csak rövid ideig – eltérni (lásd a Barack Obama amerikai elnök által kezdeményezett egészségügyi reform bevezetése és visszavonása körül kibontakozott vitákat).

²⁴ Szűkebb értelemben a *public administration* a kormányzat végrehajtó szerveit jelenti, ami leginkább közelít az általunk használt „államigazgatás” fogalmához.

a nemzetközi kapcsolatok, globalizációs elméletek vagy éppen az Európai Unió és a tagállamok viszonyrendszerét vizsgáló „európaizáció”) részeként jelennek meg, vagy válnak vizsgálat tárgyává.

Az amerikai politikatudományban az 1970-es évek végén azonban – habár az előbbiekhöz képest jóval kisebb hatást kiváltva – kezdtek megjelenni az államközpontú megközelítések, amelyek főként a marxista, elitista, pluralista és behaviorista, strukturalista-funkcionalista megközelítések kritikájaként fogalmazódtak meg. Az „állam visszavételére” irányuló törekvések megjelenése mindenekelőtt reflektálni kívánt azokra a pluralista és neomarxista felfogásokra, amelyek az államot a szocietális szereplők által adott válasznak, a társadalmi osztályok és érdekcsoportok törekvéseinek, „politikai arénájának” tekintették.²⁵ A lassan és ciklikusan kialakuló államközpontú (*state-centric, statism*) megközelítés ezzel szemben az állam társadalomtól és partikuláris érdekektől való függetlenségét és autonómiáját hangsúlyozza, és az államot tekinti a hatalom és a kormányzati képességek végső indikátorának. Kiindulópontjukat egyrészt a weberiánus alapokhoz való visszatérés jelentette, amelynek alapvetése szerint az állam egyedi, sajátos funkciókkal és küldetéssel rendelkező szervezeti forma. Másrészt az állam struktúráit és szereplőit független változóknak tekintették, amelyek képesek hatást gyakorolni a politikai rendszer egészére, beleértve a politikai identitásokat, érdekeket, a különféle társadalmi csoportok által képviselt stratégiákat. Mindez új teoretikus megközelítések és az európai politikatudomány számára is megkerülhetetlen viták előtt nyitott utat.

Az államközpontú megközelítés alapvetése: „az állam visszavétele”

Az államközpontú megközelítések emblematikus jelentőségű mérföldköve a Peter Evans, Dietrich Rueschemeyer és Theda Skocpol által szerkesztett, 1985-ben megjelent *Az állam visszavétele (Bringing The State Back In)* című kötet.²⁶

Ebből különösen Theda Skocpol bevezetője vált ismertté mint az önmaga eredeti lényegéhez visszatalált, autonóm állam kiáltványa.²⁷ Skocpol kiinduló-

²⁵ William J. Novak: The myth of the „weak” American state. *The American Historical Review*, 113. (2008), 3. 752.

²⁶ Peter Evans – Dietrich Rueschemeyer – Theda Skocpol: *Bringing the state back in*. Cambridge, Cambridge University Press, 1985.

²⁷ A továbbiakban Theda Skocpol bevezető tanulmányának legfontosabb elemeit tekintjük át. Theda Skocpol: *Bringing the state back in: Strategies of analysis in current research*. In Peter Evans – Dietrich Rueschemeyer – Theda Skocpol: *Bringing the state back in*. Cambridge, Cambridge University Press, 1985. 3–37.

pontja, hogy a társadalomtudományok mindeddig meglehetősen elhanyagolták az állam vizsgálatát. Azt rögtön hozzáteszi, hogy ez leginkább az amerikai tudományfejlődés sajátosságainak köszönhető, amelyben – mint azt korábban kimutattuk – az állam és a kormányzás társadalom-központú megközelítései domináltak az 1950-es és 1960-as években meghatározó pluralista és strukturalista-funkcionális irányzatokban. A „keynesiánus forradalom”, majd ennek nyomán az állami beavatkozás erősödése Európában – de részben még az angolszász országokban is – azonban erősen megkérdőjelezte a társadalom-központú megközelítések relevanciáját. Ehhez járult még az európai, főleg a német államtudomány tovább élése, Max Weber és Otto Hintze hatása, akik az államközpontú megközelítés alapító atyáinak tekinthetők. Ehhez kapcsolja Alexis de Tocqueville felfogásának azon elemeit, amelyek rámutatnak arra, hogy az állam az intézmények és politikai cselekvések révén képes közvetett módon is befolyásolni a különféle társadalmi csoportok által vallott felfogásokat, célokat és a megvalósításhoz szükséges kapacitásokat. E többféle hatás együttes következményeként „hirtelen megnőtt az érdeklődés az állam iránt az összehasonlító politikatudományban az elmúlt évtizedben”, noha kétségtelen, hogy nem alakult ki egy közös elméleti háttér, illetve kutatási módszertan, amely összeköthette volna a meglehetősen szerteágazó tanulmányokat.

Skocpol weberiánus alapokon állva egyaránt erős kritikával illeti a marxistákat és a pluralistákat. Szerinte mindkét felfogás kiüresíti az államot, pusztán egyfajta semleges keretnek, érdek- és csoportküzdelmek arénájának fogják fel azt, ahol a pluralisták szerint a különféle érdekcsoportok, a marxisták szerint pedig az egymással kibékíthetetlen ellentétben álló társadalmi osztályok harcolnak egymással. Habár a pluralista és a marxista felfogás sok tekintetben távol állnak egymástól, abban megegyeznek, hogy az államot nem tekintik sajátos, egyedi sajátosságainál – funkció, küldetés, felelősség, szerepek – fogva minden mástól különböző szervezeti formának.

Ezzel szemben Skocpol az állam sajátos, autonóm mivoltából arra következtet, hogy az állam nem pusztán a különböző érdekviszonyok küzdőtere, hanem fontos oka, kezdeményezője és egyben eszköze a politika mindennapi, „terepen zajló” dinamikájának. Ebből kezdtek kialakulni az institucionalizmus különböző formái, abból kiindulva, hogy az intézmények felléphetnek kezdeményezően, létrehozásuk, megszüntetésük, hosszú távú fennmaradásuk, esetleges ellenállásuk egyaránt kifejezheti a politikai szereplők racionális céljait, valamint az adott intézmény vagy intézménycsoport sajátos önértékét, belső szocializációs folyamait, szubkultúráját, normavilágát. Más szóval az intézmények képesek a politikai folyamatok alakítására, „megtörésére” és „megszűrésére”.

Az intézmények meghatározó szerepe mellett – részben ahhoz kapcsolódva – az államközpontú megközelítések másik iránya az állam autonómiáját az állami

kapacitások és kormányzati képességek meglétére és alkalmazására vezeti vissza, amit összességében az állam cselekvőképességének nevezhetünk. Az állam autonóm mivolta, az intézmények strukturáló és politikaformáló működése, valamint az állami kapacitások beemelték a politikai diskurzusokba a „hatalom valami felett” axiómája mellé a „hatalom valamire” kérdését is. Ez a felfogás látszólag közel kerül a politikai elitizmus felfogásához, amely szerint az állam autonóm mivolta, az általa birtokolt kapacitások, a szereplők jelentősége azt eredményezi, hogy az állam tulajdonképpen valamennyi egyedi döntés meghozatalát és végrehajtását képes az ellenőrzése alatt tartani. Valójában az államközpontú felfogás ennél mérsékeltebb álláspontot képvisel, amennyiben az állam szereplői funkcióik és felhatalmazásuk révén potenciálisan kulcsszereplővé válhatnak a politika eredményeinek és hatásainak kialakításában. Hangsúlyozni kell, hogy ez önmagában csupán lehetőség, amit az intézményi struktúrák éppúgy befolyásolhatnak, mint egyéb más, belső és külső hatások.

Az állam iránti megnövekedett érdeklődés és a kritikai megközelítések figyelembevételével Skocpol – az 1980-as évek első felében létező tudományos megközelítések bázisán – két fő pillérben összegzi az államközpontú megközelítések lényegét. Az egyik az állam autonómiája és a hozzá tartozó állami kapacitások előtérbe kerülését és vizsgálatát foglalja magába, a másik az állami működésnek a politika tartalmára és működésére gyakorolt hatását állítja középpontba.

Tisztán kutatómódszertani szempontból az állam vagy egy potenciálisan autonóm szereplő, amely közvetlenül is vizsgálat tárgyává tehető, vagy pedig olyan intézmények és cselekvések összessége, amely közvetett módon gyakorol hatásokat a politika folyamataira és annak eredményeire. Ezzel Skocpol egyértelműen szakít azzal az uralkodó felfogással, amely szerint az állam valójában pusztán küzdőtér, ahol társadalmi csoportok igényeket fogalmaznak meg, illetve politikai csatározásokba és kompromisszumokba bocsátkoznak. Más szóval az állam autonóm szereplő vagy „társadalomformáló intézményi struktúra”, de már soha nem lesz semleges aréna, ahol az államot osztályok és társadalmi csoportok formálják. A gondolatmenet lényege az állam autonómiája és az állami kapacitás. Az utóbbi azt jelenti, hogy az állam olyan célokat is képes megfogalmazni és megvalósítani, amelyek nem egyszerűen a társadalmi csoportok vagy igények egyszerű megfogalmazásai. Az állami kapacitás tehát az állam autonóm cselekvérendszerének legfőbb eszköze. Az állam cselekvése tehát nem pusztán a társadalmi igények visszatükrözését jelenti. Az állami kapacitás természetesen nem statikus, előre rögzített, sokkal inkább az látszik, hogy tartalma és intenzitása akár egy országon belül is időben és közpolitikai területenként változik, amit az intézményi berendezkedés is erőteljesen befolyásol. Ebből következően bármely adott állam különböző, változó mértékű és intenzitású kapacitásokkal rendelkezhet a különböző problémák vagy kihívások kezelésére.

Az állam fenti megközelítési irányait tehát röviden „weberiánusnak” lehet nevezni, mivel kiindulási pontjuk szerint az állam olyan szervezetek összessége, amely különböző kapacitásokkal rendelkezik az ellenőrzés és irányítás kihívásainak kezelése érdekében. Skocpol azonban emellett legalább olyan fontosnak tartja *Alexis de Tocqueville* örökségét, amelyből különösen az állami struktúráknak és cselekvéseknek a politika mintázataira gyakorolt indirekt hatásait emeli ki. Ebben a megközelítésben az állam nem pusztán az állami tisztviselők célorientált tevékenysége miatt számít. Az állam jelentőségét a szervezeti konfigurációja adja, ami az átfogó cselekvési mintákkal együtt hatást gyakorol a politikai kultúrára, ösztönzi bizonyos típusú csoportok és kollektív politikai cselekvések létrejöttét, továbbá lehetővé teszi bizonyos politikai kérdések felmerülését. A politikai elemzéseknek jól láthatóan azokra a módozatokra kell koncentrálniuk, amelyekben az állam struktúrái és cselekvései akaratlanul is befolyásolják a csoportok, politikai kapacitások, eszmék, társadalmi igények formálódását.

Skocpol és a „BTSBI-mozgalom” azonban nem tekinthető az egyedüli törekvésnek az „állam visszavétele” érdekében. Az 1960-as évek végétől a neomarxista politológusok indítottak vitát a „kapitalista állam” mibenlétéről, benne az állam és a tőkeviszonyok közötti kapcsolatról (Nicos Poulantzas, Louis Althusser, James O'Connor, Claus Offe, Jürgen Habermas, Bob Jessop, Adam Przeworski, Immanuel Wallerstein).

Egy évtizeddel később az államcentrikus strukturalista felfogás került előtérbe (Perry Anderson, Charles Tilly, Michael Mann), ami az államberendezkedés, a geopolitikai elhelyezkedés, a hatalmi elit, a civil társadalom és a társadalmi rétegződés közti összefüggéseket, kölcsönös egymásra hatásokat emelte a vizsgálatok középpontjába.

Az 1980-as évek közepétől vált meghatározóvá a neoklasszikus közgazdaságtan (Douglass North, Robert Bates), hangsúlyozva az érintett szereplők racionális viselkedését (kollektív cselekvések, a döntéshozatalban megszerezhető relatív alku, racionális szereplők, kollektív cselekvések, relatív alkupozíció, tranzakciós költségek). Ez az irányzat a BTSBI-mozgalom továbbfejlesztésének tekinthető, mivel azt indítványozta, hogy „hozzuk vissza az embereket az államba” (*bringing people back into the state*). Ebben a racionalista meg alapozású államfelfogásban a meghatározó szereplők az államot alkotó egyes elemek, továbbá azok a társadalmi, politikai és gazdasági csoportok, amelyek változatos igényekkel lépnek fel az állammal szemben. Ennek bázisán lesz meghatározó az államot alkotó intézmények és a társadalmi struktúrákon belüli hatalmi viszonyok kombinációja. Mindez azt mutatja, hogy az 1980-as évekre az intézményelvű (institucionalista) megközelítés visszanyerte befolyását, de immár jelentős mértékben megváltozott formában. Az „új institucionalizmus”

– mint „neoinstitucionalizmus” – felfogása különböző irányzatokra bomlik (racionalista, szociológiai, történeti és diszkurzív), de valamennyien abból indulnak ki, hogy az intézmények már nem pusztán formális-jogi szereplők, hanem olyan közösségek, amelyek egyszerre képesek alakítani, befolyásolni és korlátozni a különböző társadalmi csoportok magatartását, a döntéshozatalhoz történő hozzájárulás lehetőségét.²⁸

Az államközpontú megközelítésekkel szemben a másik meghatározó felfogás a relacionalista felfogás. Legfontosabb képviselői (Elinor Ostrom, James Coleman, Robert Putnam) szerint az állam a szabályozás, az együttműködés és a társadalmi rend, a társadalmi tőke biztosításának legfontosabb eszköze. Ennek erőteljesebb változata a „társadalom az államban” felfogás, amely az állam jelenlétének ellensúlyozásával szemben a társadalmi csoportosulások fontosságát hangsúlyozza. Mindez egyúttal új fejezetet nyitott a kormányzással kapcsolatos elméletek fejlődésében, ami újabb szerves kapcsolatrendszert eredményez az államkutatások, a politikatudomány és a kormányzástan speciális alterületei között.

Következtetések

Az államnak korunk gyorsan változó kihívásaira reagálni tudó, a nemzeti, regionális és globális érdekek versenyében hatékony, a nemzeti érdekeket érvényesíteni tudó szervezeti és működési képességekkel kell rendelkeznie.

Az állam tudományos vizsgálatát illetően megállapítható, hogy jelenleg nincs tudományrendszertani szempontból tisztázott helye. Ennek elsősorban az az oka, hogy az államot mint a tudományos megismerés tárgyát mindeddig különféle megközelítésekkel, más-más tudományágakban elemezték. A jogtudomány mellett az állammal kapcsolatos kutatások és tudományos megközelítések döntően a politikatudományon belül alakultak ki. A politikatudományi megközelítés a továbbiakban is az állam megismerésének és vizsgálatának meghatározó kerete marad, de mindez szorosan összekapcsolódik a politikatudomány megújulásnak szükségességével, a transzdiszciplináris kutatások, valamint a probléma- és gyakorlatorientált szemléletmód megerősítésével.

Az állammal kapcsolatos kutatásokat tehát a gyakorlati szükség is igényli, aminek legújabb példáit éppen azok az újabb keletű kihívások (terrorfenyegetettség, kiberbűnözés, klímaváltozás, gazdasági-pénzügyi válság)

²⁸ Az institucionalizmusról bővebben lásd Peter A. Hall – Rosemary C. R. Taylor: *Political science and the three new institutionalisms*. *Political Sciences*, (1996), 44. 936–957; Szalai András: *Ideák, politika és intézmények: a politikatudomány három „új institucionalizmusa”*. *Replika. Társadalomtudományi Folyóirat*, (2011), 74. 35–63.

jelentik, amelyek átnyúlnak ugyan az államhatárokon, de megoldásuk, kezelésük, továbbá a szükséges kapacitások kiépítéséhez és a beavatkozások legitimitásához szükséges társadalmi felhatalmazás biztosítása egyértelműen az állam felelőssége. A fentiek okán a nemzetközi tudományos közösségekben is megélénkült érdeklődés tapasztalható az állammal kapcsolatos kutatások iránt, ami elősegítheti azok befogadását és nemzetközi beágyazódását. Mindenképpen indokolt tehát egy specifikus tudástartalomnak a kimunkálása, amelyben az államtudomány és politikatudomány valamennyi területe aktív és meghatározó szerepet tölt be.

Felhasznált irodalom

- Ágh Attila: Az amerikai közpolitika. In Pesti Sándor (szerk.): *Közpolitika. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Rejtjel, 2001. 117–141.
- Bernstein, Jay Hillel: Transdisciplinarity: A review of its origins, development and current issues. *Journal of Research Practice*, 11. (2015), 1. Online: <http://jrp.icaap.org/index.php/jrp/article/view/510/412>
- Bell, Stephen – Andrew Hindmoor: *Rethinking governance: The centrality of the state in modern society*. Cambridge, Cambridge University Press, 2009. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511814617>
- Berndston, Erkki: The rise and fall of American political science: Personalities, quotations, speculations. *International Political Science Review*, 8. (1987), 1. 85–100. Online: <https://doi.org/10.1177/019251218700800107>
- Bihari Mihály: A politikaelmélet történeti kialakulása. In Bihari Mihály – Pokol Béla: *Politológia*. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1992.
- Cs. Kiss Lajos: Bevezetés. Hans Kelsen jelentősége. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*. Budapest, Gondolat, 2007. 11–32.
- Cs. Kiss Lajos: Államelméleti helyzetkép. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 5. (2017), 2. 4–47. Online: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/ppbmk/article/view/1742>
- Dogan, Mattei: A politikatudomány és a többi társadalomtudomány. In Robert E. Goodin – Hans-Dieter Klingemann (szerk.): *A politikatudomány új kézikönyve*. Budapest, Osiris, 2003. 103–137.
- Edwin, Amenta: State-centered and political institutionalist theory: Retrospect and prospect. In Thomas Janoski – Robert Alford – Alexander Hicks – Mildred A. Schwartz (szerk.): *The handbook of political sociology: States, civil societies and globalization*. New York, Cambridge University Press, 2005. 96–114. Online: <https://bit.ly/2YHHP6U>
- Evans, Peter – Dietrich Rueschemeyer – Theda Skocpol: *Bringing the state back in*. Cambridge, Cambridge University Press, 1985. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511628283>
- Hall, Peter A. – Rosemary C. R. Taylor: Political science and the three new institutionalisms. *Political Sciences*, 44. (1996), 936–957. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1996.tb00343.x>
- Kaiser Tamás: Az államkutatások helye a társadalomtudományok rendszerében. *Államtudományi Műhelytanulmányok*, (2016), 1. Online: <https://bit.ly/2YFrjo6>
- Klein, Julie Thompson: Blurring, cracking, and crossing: Permeation and the fracturing of discipline. In Ellen Messer-Davidow (szerk.): *Knowledges: Historical and critical studies in disciplinarity*. Charlottesville (US-VA), University of Virginia Press, 1993.
- Levi, Margaret: The state of the study of the state. In Ira Katznelson – Helen V. Milner (szerk.): *The state of the discipline*. New York, Norton, 2002.
- Nettl, Joseph P.: The state as a conceptual variable. *World Politics*, 20. (1968), 4. 559–592. Online: <https://doi.org/10.2307/2009684>
- Novak, William J.: The myth of the „weak” American state. *The American Historical Review*, 113. (2008), 3. 752–772. Online: <https://doi.org/10.1086/ahr.113.3.752>
- Paczolay Péter – Szabó Máté: *A politikatudomány kialakulása. A politikaelmélet története az ókortól a huszadik századig*. Budapest, Korona, 1996.
- Peters, Guy – Jon Pierre: *Governing complex societies: Trajectories and scenarios*. Basingstoke, Palgrave, 2005.

- Pokol Béla: A politika tudománya. In Bihari Mihály – Pokol Béla: *Politológia*. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1992.
- Stumpf István: *Erős állam – alkotmányos korlátok*. Budapest, Századvég, 2014.
- Skocpol, Theda: Bringing the state back in. Strategies of analysis in current research. In Peter Evans – Dietrich Rueschemeyer – Theda Skocpol: *Bringing the state back in*. Cambridge, Cambridge University Press, 1985. 3–37. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511628283.002>
- Szalai András: Ideák, politika és intézmények: a politikatudomány három „új institucionaliz-musa”. *Replika. Társadalomtudományi Folyóirat*, (2011), 74. 35–63. Online: <http://real.mtak.hu/id/eprint/110033>